

Töprengés

Dokumentumnovella

Ült a korosodó író falusi udvara diófája alatti karosszékében, s immáron nem a fonott asztalon heverő kézírata foglalkoztatta, hiszen azt véglegesnek tekintette, s szándékában sem volt bármit is változtatni rajta. Azon tűnődött, vajon ezúttal mi kivetnivalót találtak a szakvéleményezők szövegeiben. A kiadói felkérés úgy hangzott, tanulmányozza át a mellékelt recenziókat, s „alkalmasint fogadja el azokat”. Valahogy vaskosnak találta a mellékelt paksamétát, de bár rosszat sejtett, erőt vett magán, és olvasni kezdte az elsőt, az apró betűs gépiratot. Ez jóval rövidebb volt, mint a másik, azonfelül kíváncsibb is volt írotársa véleményezésére.

Az udvariaskodó bevezető után ezt olvasta: „...az a nemzedék, amely 1918 előtt kezdte pályáját, az akkor már egy évszázada szellemi központjának számító Pestet tartotta továbbra is vezércsillagának, egyedüli és természetes iránytűjének, s hangosan tiltakozik az *országrészi, leányágra jutott, vajdasági* vá stigmatizált, vármegyei, lokálszerű irodalmi koncepció ellen, mondván, hogy egy olyan Helikonról, aminőn az erdélyi magyar írók pihenhettek meg, ne is álmodjunk...” – idézi irodalomtörténészünk véleményét. Majd hozzáteszi: „...hogy a vajdasági írók (köztük R. I., F. G., A. D. és mások) *csak itt élő*, de ízlés és tájékozódás szerint magyarországi írók, legalábbis szubjektív tudatuk alapján integrális részei annak az irodalomnak, amelytől őket csupán egy *történelmi véletlen* választotta el, s legfeljebb csak lakhelyi illetőségük különbözteti meg a pesti íróktól. 1927-ben még a couleur locale későbbi apostola is úgy véli, hogy vajdasági irodalom nincsen.”

Készülő új könyvének megítéléséhez és megértéséhez kitűnő támaszpontot nyújtanak I. Sz. sorai, aki szerint ma már nehezen érthetnénk meg a második világháború előtti íróinkat és szerzőinket, ha nem vennénk figyelembe a társadalmi mozgásokat, hiszen azok sok esetben gondolkodásukat, hangulatukat, tehát írásaikat, ritkán megjelenő könyveik esztétikai értékét is meghatározták.

„Tanúja lehetek annak – mondja a recenzens –, hogy akkori íróink valóban így gondolkoztak, beszéltek, írtak. Ezért szerzőnk naplószerű írása: hiteles írás. S az is igaz, hogy íróinknak irodalmi belépőjegyük, valamely könyvük vagy írásuk pesti megjelentetéshez is volt. (Csak az újak, a fiatalok, mondjuk I. L. és még néhányan tartották magukat kimondottan vajdasági, jugoszláviai magyar íróknak.) Egyszóval: a leendő könyv szükséges történéseink és különösen irodalomtörténéseink számára hasznos adattár lehet, de... Naplószerű írások, tehát elkerülhetetlen, hogy barátunk akkori gondolkozását, érzéseit is tükrözzék. Ez jó így, másképpen már őket, az írókat, írásaikat, tetteiket sem tudnánk megérteni. Még csak azt a hangulatot sem, amelyeket ezek az írások tükröznek. Mert tagadhatatlan, hogy valamely meghatározhatatlanul bánatos sóhaj lebeg az írások felett...”

Mindezzel az író nagyjából egyet is értett, és elfogadhatónak találta, ellenben az a bizonyos „de” kezdte foglalkoztatni, mert az már baljóslyan hatott, s így indult: „Amit kifogásolhatónak tartok...” S olvasni kezdte, recenzense kiket tart az említett személyek közül fasisztának, legvéresebb szájúnak, ki nem mondott le főispáni tisztségéről, kik voltak magyarpárti politikusok... Sőt azt is tudni vélte, mely újságtulajdonosokat, folyóirat-szerkesztőket, közéleti személyeket pénzeltek Pestről. Mit állít? „Volt alkalmam látni egy listát a kifizetett összegekről, amelyek egy itteni cukorgyár közvetítésével jutottak a címzettekhez. A gyár valamikori vezérigazgatója (dr. H. E.) munkaszolgálatos bajtársam volt, ő mutatta meg a jegyzékek egyikét-másikát.”

S itt az író gyanút fogott. Hogy recenzense munkaszolgálatos volt a vezérigazgatóval, elképzelhető, de hogy az egykori igazgatónak a zsebében lett volna egy lista, amely éppen egy irodalmi folyóirat háború előtti néhány számának a tiszteletdíj-listájára vonatkozott volna? Badarság. Köztudott volt, hogy Sch. J. valóban támogatta, sőt a sikeres vagy a kevésbé sikeres kampány után be is kérte a folyóirat munkatársainak teljesítménylistáját: a főszerkesztővel meg is beszélte, a minőség alapján kit, aránylag mennyi illetne meg az általa meghatározott (nem kis) keretösszegeből. Ismeretes volt, hogy akikről azt feltételezték, esetleg elkocsmáznak a tiszteletdíjat, nem pénzbeli juttatásban részesítik, hanem télikabátot, a gyerekeinek cipőt, esetleg a családnak félmázsányi cukrot juttatnak. De ez szigorúan a szerkesztő és az akkori vezérigazgató közti megállapodás volt. Semmiféle jegyzékbe ez be nem kerülhetett. De még ha létezett is, éppen a munkaszolgálatos későbbi igazgató ezzel dicsekedett volna egy számára nyilván ismeretlen fiatal költőnek? Egyszóval konstruált történetnek tűnt, falsnak.

Eltűnődött azon is, vajon miért nem azt kifogásolja a recenziós, hogy, sajnós, mert így igaz, az írók, költők, újságírók arcképei mennyire koptak meg az idők folyamán, mennyire mosódtak el az emlékezet révén. Mert ez elkerülhetetlen a visszaemlékezésekben. S azt sem elemzi, mennyire, de még mennyire volt fontos annak idején a kisebbségi irodalom révén is a nemzeti öntudatot fönntartani. Milyen nehéz volt írni. Hiszen számtalanszor a cenzori éleslátást, a feltételezéseiket is ügyesen kellett cselezni.

Ezeknek az erőknél a mozgását és a következményeit igyekeztem papírra vetni, s jelezni, minden elhallgattatás, megalkuváskényszer, sőt reménytelenség ellenére is, mi minden született. S mindezt nem észrevenni? Vagyok már annyira koros és talán bölcs is, hogy – töprengett tovább – kicsit az utókornak, mintegy kordokumentumnak írom mindezt, mert – messze áll tőlem a nagyképűség –, de egy időben mégiscsak intézmény voltam. Íróként, szerkesztőként, műfordítóként, tanulmányok szerzőjeként, könyvtárosként... Ma is érzem azt a szeretetet, ahogyan hallgatnak a rádióban, olvasnak az újságokban, néha a folyóiratokban, s mind ritkábban könyveimben, mert mindent visszahallok. De ezért szólok, legtöbbször a közvetlen szem- és fültanú minőségében. Hiú vagyok, mint minden ember, de meggyőződésem, számos ember számára élmény volt hallgatni vagy olvasni arról, amit másokról mondtam. Hadd pontosítsak: önmagamról is. De barátokról, példaképekről, eseményekről, irodalmi vonatkozású tényekről is. Én már szinte egyedüli koronatanú vagyok. S akkor bármit is kétségbe vonni? Hát, ha nem azt írom, amit gondolok, vagy úgy akár megkopva is, ahogyan volt, már mi értelme volna? S lassan a korom is kikezd. Kérdés, mennyi maradt még hátra? Más ezt már megírni sosem tudja!

Aztán a recenziós elgondolkodik az esetleg megjelenő könyv címén. „Mi az, hogy Déli ének? Hiszen – fejt ki véleményezője – az olvasó elkerülhetetlenül is arra gondol, hogy ez a mi vidékünk, onnan fentről nézve, de letről szemlélve?” Még akkor is, ha egy írásból kiderül, szerb író-barátomra gondolok, aki számára a dél éppen az ellenkezőjét jelenti, mint a szakvéleményezőnek. „Különben sem vagyok hivatva esztétikailag értékelni szerzőnk írásait (hiszen ő még az északi irodalomnak is) jelentős alakja, és minden új könyve eseményt jelent. Ezért nem veszem zokon, ha megjegyzéseimet nem veszi figyelembe... Egy napló – és ez az! – csak akkor hiteles, ha a történeteket a megírásuk idejében volt gondolkodásunkkal, érzéseinkkel, hangulatainkkal tudja közelebb hozni az olvasóhoz.”

Az író tűnődő ember. Véleménye az volt, hitelesen csak az élmény hatása alatt szabad és lehet írni, jót, újat, személyeset mondani. S meggyőződése volt igazáról, N. L.-hoz Sz. K.-hoz írt levelében, amelyben azt fejte-

gette: „külön sorsoknak külön irodalom kell”, s a Vajdaság egy darab elszakadt magyar sors, amelynek meg kell találnia a maga teljes garnitúra íróját, ha nem is állíthat minden helyre elsőrangú erőt. Ez az egész magyar irodalom, s minden kis irodalom helyzete s létjoga. S ehhez hozzátette: ha én nem lennék vajdasági író, írhatnék, de nem lenne kötelességem, hogy írjak. De itt az a feladatom!

Maga a szerző esszéiből, emlékezéseiből összeálló kötetét olvasmányos kordokumentumnak szánta, amelyen a második világháború előtti tíz év tapasztalatát írta meg, s hozott vissza több feledésbe merülő, de irodalomtörténetileg jelentős, sőt fontos eseményt, irodalmi és művészeti kérdésekkel kapcsolatos vitákról, személyekről, ingadozásokról és botlásokról. Mindezt azzal a szándékkal, hogy sokoldalú képet nyújtson mindarról, aminek személyes tanúja, sőt sok esetben résztvevője is volt. Tudta, ezek a mostani szerkesztők, lévén óvatos nemzetiségi politikusok is, találni fognak kifogásolnivalót, s ezért kész is volt némi kompromisszumra, ha azzal az immáron lezárult „láncos kutya” korszak utáni közeledést segíti elő. De mi lehet még e politikus-szerkesztő ajánlatai, pontosabban kifogásai között? Ezért még élesebb füllel igyekezett kihámozni, mi ellen lehet még kifogása.

Persze rögtön a cím. „Véleményem szerint nem fogadható el, mivel háttározottan asszociál a háború előtti és alatti Délvidékre, amely a magyar irredentizmus szókincséből való. Nem látom értelmét annak, hogy az ilyen rossz ízű elnevezéseket újra használatba hozzuk.” Elgondolkozott, mert maga is tisztában volt azzal, bármennyire is szépen hangzik sok-sok fülben, a valóságot mégsem fedi teljes mértékben, hiszen a kifejezés, anno, valóban egy szélesebb régiót jelölt, de azt már főlháborítónak találta, amit a következő bekezdésben olvasott: mármint, hogy „...emlegeti a nemzeti, kisebbségi tudatot. Pontosabban meg kellene mondani, mit ért ezen, és mit akar vele mondani. Ez a polgári társadalom szókincséből való, s nem fedi teljes mértékben a valóságot. Majd a következő írásban is előfordul a harmadik világnézet fogalma, amely zavaros és különféleképpen értelmezhető. Azt mondani, hogy ez a világnézet (a kisebbségi tudat) talán minden kisebbség gondolkodásmódjában és érzésében ott van..., elég merész állítás, és amellet helytelen is. Nem a nemzeti, hanem az osztályszempont a döntő társadalmi tényező. Nem hiszem, hogy jó célt szolgál e rég tisztázott kérdés ilyen felelevenítése.”

Olvasa-e, vagy se a megjegyzéseket, töprengett, aztán mégis erőt vett magán, és folytatta: „A Magyar Tanácsköztársaság évfordulóját nem azért ünnepeljük, mert mégiscsak magyarok vagyunk. Minek mindezzel kacérkodni? Helytelen úgy beállítani a dolgokat, mivel a más társadalmi réte-

geknél gyakrabban volt mindig valami, ami megszólaltatta a nosztalgiát, mint a proletároknál a diktatúra által keltett ünnepi érzés. Nem is azonos a két dolog, de főleg nem lehet közös nemzeti nevezőre visszavezetni.”

Újabb töprengés, de a kutya úristenit, mi minden aggasztja még: „...a kisebbségi közélet egy része változatlanul a feloszlatott párt élén járó embereket tekintette vezetőinek” – írja D. L.-lel kapcsolatban a szerző, majd így folytatja: „...tökéletesen kisajátította a baloldal jelszavait (N. I.). A dolgok szimplifikálása ez és erős elködösítése a lényegnek, a fasizálódásnak, a munkásmozgalom fékezésének és robbantásának.” Nem más, mint Szerb Antal naplójegyzeteiben olvasott megállapítás jutott itt eszébe, miszerint – szó szerint idézni nem tudta –, de a lényege, hogy az elitnek az a tragédiája, hogy az eszméket nivójuk, előkelőségük, eredetiségük és a kifejezés szempontjából élik meg. És mit mond még Szerb Antal, hogy a lektor, azaz a recenzens olyan, mint aki csúnya, gazdag nőt vesz el. Még az olvasás is megmérgezi számára a mesterséget. De mi következhet még ezután? – tette föl önmagának a kérdést. „A vajdasági magyarság is erősen érezte akkor már kettős kisebbségi sorsát.” Ez a felfogás vitatható – mondja a recenzens –, mert pl. P. P. szerint, a magyar népet itt nem az érdekelte, hogy odaát hogyan gondolkodnak róla, hanem az, hogy az itt élő népekkel hogyan vívhatja meg a harcát a tőke és annak hatalmi képviselője ellen.

Majd ezt olvassa saját kéziratáról: „*A Vita a Bolyai ürügyén* c. írásban van egy értékelés, amely túlzó és nem felel meg a valóságnak. Az értékelés a belgrádi Bolyai Farkas nevét viselő otthonra vonatkozik: *Nemigen volt diák-fiatalság, amely mélyebbről jött volna, amely a maga osztályjellegét határozottabban kifejezte volna, mint az, amely a belgrádi magyar egyesületben a többséget jellemezte, s jelenlétével egy új népiség szellemét szólaltatta volna meg, ezen a vidéken eddig először értelmiségi színvonalon.* Ez egyáltalán nem így volt. Tény, hogy voltak haladó szellemű emberek az otthonban, de nagy tévedés, hogy azok többségben voltak. Érdekes például, hogy kommunista az otthonban nem lakott. Mi kívülről jártunk vitázni és vitákat provokálni.

Az a néhány fogalom, amelyet a szerző egy írásában használ, mint például a *szolgálat, hűség* (kisebbségi vonatkozásban kétszeresen), a *siroma* stb., erősen vitatható, de nem is ez a lényeg, mert amit az opportunizmusról vagy a kritikátlanságról ír, az biztosan helytálló, ha az akkor elismert, hivatalos (hogy ne mondjuk, jobboldali) sajtóról, folyóiratokról van szó. Nem ez volt a helyzet a Hídnál. Tehát a Kalangya és a többi lapok bizonyos értelemben mégiscsak elkendőzték a dolgok lényegét.

Különösen sértő, ahogyan a szerző az OMPOK-ot kezeli. Helytelen nézet ez a *magyar baloldaltól*, amely őt nacionalistának stb. bélyegzi. Egy

előbbi korszakról (a budapestiről) azt írja, hogy *akkor még nem volt szükség a nemzetköziség szellemét a hazafiasság érzésével integrálni*. Az a sok hazafiság viszont, amiről a szerző ír, a baloldalon jogos visszatetszést váltott ki. Ezért határolta el magát tőle (a szerzőtől) olyan erősen – a magyar baloldal. Viszont a történelem (helyesen állapítja meg a szerző) bizonyítja, hogy az OMPOK-nak igaza volt a párizsi világtalálkozson tett esküjében. De hát a magyar baloldalnak is igaza volt, mert a háború alatt egyedül tanúsított hazafias magatartást. A többi pártok mind németbarátként kompromittáltak magukat.

A »H. Cs.« című írás szintén tele van politikálással, és ami a legrosszabb, fonálként húzódik végig benne az öngazolás. Itt nyoma sincs olyan korrekciónak, ami logikus volna ennyi év távlatából, hisz a szerzőt semmi sem igazolja. A középutas politika következménye nagyon súlyos volt a magyar értelmiségnél (Magyarországon is).

Mégsem lehet ilyesmit leírni: *az én forradalmi paraszt mozgalmam...* Elsősorban nem az övé volt, hanem Magyarországról importált, másodsorban, ki figyelt volna fel akkor arra a harmincas évek végén. Ezt meg lehet írni, és lényegében a szerző ezt meg is mondja (*...nem várhattam elismerést...*), de azért úgy állítja be, mintha mégis neki lenne igaza. Ezzel is zárja: *Az idő a politika abbahagyására nem sok jóval biztatott...* Az Utak és útvesszők c. írás egyetlen mentegetődzése a szerzőnek, ami összintességében is eléggé egyoldalú. Hiába írja le, hogy *egy külön utakon járó szellemi életet* hirdetett meg idehaza, mert az út teljesen téves volt, sőt káros. Van néhány bántó megállapítás az írásban: *...a magyarok politikai életében is lényeges változás...* történt (1928-ról ír!). Vagy, hogy: *A jugoszláviai magyar olvasó nem volt hajlandó lemondani a magyarországi kiadványokról és az egyszerű falusi ember is a magyarországi varázs hatása alatt állt*. Igaz, hogy korigál is a szerző, amikor polgári, sőt kispolgári rétegekről beszél, azonban marad az általánosítás, mindenre és mindenkire kiterjeszti állításait, amelyek teljes mértékben politikai jellegűek. Véleményem szerint ezt az írást ki kell hagyni a kötetből. (Nem marad ki! – csapott az asztalra az író, mintegy jelezve, elege van ebből a veszéséből.)

A Hazai testamentum írás szakszerű és értékes kordokumentum azokról a vitákról, amelyek akkortájt művészetről, irodalomról elhangzottak.”

Na, végre valami jó is, állapította meg, de már a következő mondat így hangzott: „Fogyatékoságát abban látom, hogy a szerző állandóan a kisebbség fogalmával dobálódzik, variálja egészen addig, hogy Bartalis Jánost *erdélyi testvérünknek* nevezi. Írásából csöpög a kisebbségi sors fölötti aggodalma, miközben nagy barátkozásokat rendez a szabadkai Bárány vendéglő piros pamlagán a polgármester és *a csizmás parasztlak* között...”

Aztán meg a kisebbségi irodalom misszióját említi a vajdasági irodalommal szemben. Ez is olyan általánosítás, amit így kimondani helytelen.

Erős túlzás azt állítani, hogy a politikusokat, a választások előtt, a magyarokat illetően nem érdekelte azok világnézete. Miért mondja a szerző, hogy *tétlen ellenállás volt a miénk*, ha az csak többnyire őrá vonatkozik.”

Már a vajdasági téma is sántikál? – kérdezte önmagától. Vajon miért? Értem, mert: *a pravoszlávság szerbjei oly egységesen harcoltak érte*. A recenzens véleménye szerint ugyanis: „Vajdaság történelmi múltja annyira tisztázott dolog, hogy nem fér hozzá újabb magyarázat. Vajdaságot nem a múltja teszi Vajdasággá, hanem éppen a munkásmozgalmi jelene.”

Erre már a térdét is csapkodni kezdte, hiszen ekkora ökörséget leírva már régen hallott, de folytatta az indoklás olvasását: „Az a megfogalmazás, közvetlenül a háború előtti évekre vonatkoztatva, hogy aki tegnap még fenn hirdette hűségét a demokráciához, mára mindent elfelejtett, s csak azt nézte, hová kéne behúzódnia a közelgő vihar elől, igen egyoldalú, mert polarizálási folyamat mindkét irányban folyik: ide is (baloldalra), oda is (jobboldalra).”

A Stanković-énekkar budapesti szerepléséről szóló három oldal, Manojlović Todor tudósításában és Kázmér Ernő fordításában, ami a *Kalngyában* jelent meg, úgy elhelyezve, hogy „...csak a vak nem látta a közelgés kényszerét, szerintem elég bántó dolog, még akkor is, ha a szerző kiszínezi és mentegeti az embereket (szereplőket), amiért a lovas tengerészt dicsőítik. Ez szerintem csak megzavarja az embereket – a fiatalságot nálunk –, amely mit sem tud mindarról az évekről, és inkább szimpátiát fog belőlük kiváltani, mint ellenszenvet. (Tapsol a legfelsőbb Hadúr is a szerb himnusznak.)”

A zombori magyar kultúrparlament mire jó? Hisz a Magyar Kultúrszövetségről van bizonyára szó, amelyet azokban az években hívtak életre Magyarországról. Ugyanezen az oldalon „Vajdaság jövőjét érintő kérdéseket feszeget a szerző, de nem mondja ki. A szociális és nemzetiségi kérdések megoldatlanságát egyedül a munkásmozgalom feszegette valójában. Nem szabad e dolgokat összekeverni, mert akkor tévesen oda lyukadunk ki, hogy nem lehet hazaáruló az, akinek nincs hazája.”

Továbbá: „Egy írás egészében politizálás, de ha már az, akkor ne a polgári hadállásokból induljon ki. A DMKSZ újvidéki megalakulásáról ír, és azzal igyekszik bagatellizálni, hogy az elnökeljöltet, gróf Bisszingen Ernő szerémségi földbirtokost alvással jellemzi. A hátulsó sorokból bekibabál a demagóg újvidéki ügyvédi kórus, erre a gróf ellenáll, hogy megválasszák. Nagyon felületes helyzetkép erről az eseményről. Ha már erről ír, akkor szedje össze a dolgokat, hisz voltak olyan alakuló közgyűlései is a

DMKSZ-nek, ahol az öntudatos harcosok munkát, földet és kenyeret követeltek, ami nagyon zavarta a külföldről diktált egység megteremtésének szellemét. Ez így, ahogyan a szerző bemutatja, hamis képet ad arról az eseményről.”

Végezetül: „Nagyon kevés magyar írónak adatott meg, hogy jelen legyen a március 27-i tüntetésen Belgrádban, 1941-ben. Szerintem bántó, hogy erről a szerző nem mond többet. Amit mond, az helyén van, de az nagyon kevés. És itt van még valami, ami mégiscsak bántó. Inkább Sz. töprengéseiről ír, aki szerinte nem tud magához térni, vagy aki mint magyar kisebbségi ember, úgy érzi, hogy sorsával együtt jár a megalkuvás. Ha ez Sz.-nél érthető is, a végén már nem tudja az ember, hogy a nagy sorsfordulatnak miért nem örül a szerző-író. Azért, mert jobban hitt az »örök barátság« deklarációjában, mint a forradalomban, vagy azért, mert szertefoszlott egy illúzió, hogy a magyar kisebbség (értsd a magyar revizionista vezetők Jugoszláviában) sorsa az említett barátsággal inkább megoldódik, mint a szembeszegüléssel. Nagyon félrevezető, zavaros megfogalmazások ezek, és féltő, hogy a mai nemzedéknél inkább konfúziót váltanak ki. Nem vagyok meggyőződve, hogy jó ügyet szolgál. Ha el is fogadjuk az ő emberi dilemmáit, nehéz elfogadni és megérteni azt, hogy a szerző a március 27-i tüntetésről nem tudott többet felfogni, minthogy »tudatosan« rohanunk a háborúba, vagy mindössze pár percig ácsorogtak a tömegben a Moszkva kirakatai alatt, s már fordultak is vissza, hogy elérjék a korai vonatot. Ezt nagyon nehéz megérteni.”

N. F.

Újvidék, 1974. június 20-án

Na, akkor mindenből elég, mondta az író, ott a diófa alatt, s vágta kéziratát a recenziókkal együtt az asztallapra, ebből sem lesz könyv, míg valami ott a kiadóban a fejekben meg nem változik.